יהודי עיראק והחשבון הלאומי

ממשלת ישראל ניצלה את הקפאת הרכוש של יהודי עיראק כדי ליצור זיקה הדדית בין הרכוש היהודי המוקפא לרכוש הנטוש של הערבים פליטי 1948. התנאי לכך היה הגדרת הפלסטינים כחלק מאומה ערבית מאוחדת ויצירת ניגוד אינטרסים מובנה בין יהודים לערבים. כך פטרה עצמה הממשלה גם מן התביעה לפצות את הפלסטינים וגם מן התביעה לפצות את יהודי עיראק.

יהודה שנהב

קיים כבר חשבון בינינו לבין העולם הערבי והוא חשבון הפיצויים המגיעים לערבים שיצאו את שטח ישראל ונטשו רכושם... המעשה שביצעה עכשיו ממלכת עיראק... מכריח אותנו להצמיד את שני החשבונות... שווי הרכוש היהודי שהוקפא בעיראק יובא על ידנו בחשבון לגבי הפיצויים שהתחייבנו לשלם לערבים שנטשו רכוש בישראל.

– משה שרת, מארס 1951

בינואר 1952, כחצי שנה לאחר הסיום הרשמי של מבצע העלאת יהודי עיראק לישראל, נתלו בבגדאד שני פעילים ציונים, יוסף בצרי ושלום צאלח, באשמת החזקת חומר חבלה וזריקת פצצות במרכז העיר. שלמה הלל, שר לשעבר בממשלת ישראל ושליח ציוני בעיראק, סיפר כי מלותיהם האחרונות של השניים, כשהלכו לקראת מותם, היו "תחי מדינת ישראל" (הלל 1985, 342). ואולם, אספות האבל שאורגנו על ידי ועדי העדה, בערים שונות בארץ, לא עוררו הזדהות המונית של יוצאי עיראק עם המוצאים להורג. יותר מכך, במסמך אישי מסווג, שנשלח מן המחלקה למזרח התיכון של משרד החוץ אל משה שרת, סיפר משה ששון לשר החוץ כי לא מעטים מתושבי המעברות, יוצאי עיראק, קיבלו את הידיעה בשמחה לאיד והגיבו על התלייה במלים: "זוהי נקמת אלוהים מהתנועה שהביאתנו עד הלום".[1] תגובה זו, גם אם אינה מייצגת את רוב יוצאי עיראק בישראל, מעידה על מחאה חריפה, יוצאת דופן. היא מצביעה על כך שהיו קולות אלטרנטיביים של רבים, שלא היו שותפים לתחושת שיבת ציון של הפעילים וראו בתנועה הציונית אחראית להבאתם לישראל בעל כורחם.

מסמך עלום זה ואחרים הנמצאים בארכיון משרד החוץ מצביעים על סדקים בגירסה הרשמית של מה שמכונה באפוס הציוני "מבצע עזרא ונחמיה", ומתואר בהיסטוריוגרפיה הישראלית כ"עליית הצלה" של יהודים במצור (ליסק 1993; צור 1997א; 1997ב). הוא מצטרף אל מסמכים ביקורתיים נוספים, שהצטברו באחרונה, המאירים באור חדש את האופן שבו הובאו מאה עשרים אלף יהודים מעיראק לישראל בתקופה שבין מארס 1950 ליוני 1951.[2] בגנזך המדינה קיים אף תיעוד ניסיונות של יהודים "להשתמט" מן הנסיעה לישראל.[3] יותר מכך, הקפאת רכושם בידי ממשלת עיראק שימשה בידי ישראל כלי אידיאולוגי ומשפטי להתנערות מאחריות לפיצוי הפלסטינים פליטי 1948. תיאור מהלכיה של ממשלת ישראל בעניין הרכוש של יהודי עיראק פותח צוהר חדש להבנת "מבצע עזרא ונחמיה" ותוצאותיו, וחושף את התפרים הגסים של הגירסה הרשמית.

המניע לעריכת מחקר זה הוא הפער הגדול בין הגירסה הרשמית, זו הנלמדת בבית הספר, לבין סיפורי החיים של יוצאי עיראק שאתם שוחחתי. רבים מביניהם מבטלים את הגירסה הרשמית ומספרים על הברוטליות והכפייתיות של פעילי התנועה הציונית, בניסיונם לגייס את הקהילה למאבק הלאומי. הם מספרים על הרכוש שנלקח מהם על ידי פעילי התנועה, ללא מתן קבלות או אסמכתאות, בהבטחה כי יקבלו החזר בישראל. הם מספרים על הפצצות אשר נזרקו בעיר, לטענתם כדי להבהיל את היהודים החוצה מבגדאד. הם מספרים על התנגדות לפעילות התנועה הציונית ועל חיכוכים רבים עם פעיליה ובקרב פעיליה. הם כועסים על ההונאה הגדולה של ממשלת ישראל בעניין רכושם וכועסים על הניסיון להציג את מבצע הבאתם לארץ כסיפור הרואי. סיפורי חיים אלה הם אלטרנטיבה לנרטיב הציוני, אלטרנטיבה שדוכאה. המחויבות לעמדה הדוממת של ציבור גדול מקרב יוצאי עיראק היא אשר מנחה אותי בניסיון לחשוף רבדים חדשים של היסטוריוגרפיה זו.

במסמך זה אתמקד בשתי תביעות צולבות שהוצגו בפני ממשלת ישראל: האחת היא תביעת האומות המאוחדות וממשלות ארצות הברית ובריטניה לפצות את הפלסטינים פליטי 1948 על רכושם, שהוחרם על ידי האפוטרופוס הכללי של מדינת ישראל; השנייה היא תביעתם של יהודי עיראק לפיצוי על החרמת רכושם על ידי ממשלת עיראק. אראה שבסבך מלכוד זה פתחה ממשלת ישראל חשבון של זיקה הדדית בין רכושם של ערביי 1948 לבין רכושם של יהודי עיראק, ותוך כך פטרה עצמה משתי התביעות גם יחד: מצד אחד, היא נימקה את אי־פיצוי הפלסטינים בעוול

1954 ולהעמיד לדין את הורי התלמידים היהודים. 8 > אלף וחמש מאות רבנים ומנהיגים יהודים הפגינו מול הקונסוליה הישראלית בניו־יורק נגד גיוס בנות ונגד חוק השירות הלאומי הנידון בכנסת. ההפגנה מלווה בסיסמאות אנטי ציוניות ומעוררת תגובות נזעמות בישראל. 11 > העולם הזה מתגונן מפני ההאשמות שהוא עיתון פורנוגרפי, ומציג עצמו כשבועון בדמות לייף האמריקני וטוען שהוא נרדף מפני ש"דרך על יבלות פוליטיות... והתחרה בקיוסקים עם השבועון של המפלגה". > אנשי ריב של רוג'ר באלק, מחזה על מקארתיזם מוצג בתיאטרון הקאמרי. 13 > הילולילה, תוכנית פזמונים בתיאטרון הרוויו לי־לה־לו. כתבו נתן אלתרמן ויעקב אורלנד, כוריאוגרפיה של אלישבע מונה. ארבעים ושניים משתתפים בהפקה הגדולה ביותר של התיאטרון. > בית"ר ירושלים עולה לליגה הראשונה אחרי ניצחון על הפועל רחובות. תהלוכת אוהדים בעיר, בשירי בית"ר ואצ"ל. 16 > הכנסת מבטלת את עונש המוות. 18 > כתבה מצולמת בהעולם הזה על חיי החברה של נערים תל־אביבים שעזבו את תנועות הנוער ובתגובה נודו על ידי חבריהם. הם נוטים להירתע משיחה בנושאי ספרות ופוליטיקה. 20 > מזכ"ל האו"ם, דאג המרשלד, מזמין את ישראל וירדן לוועידה בראשותו, שתתקיים בירושלים. 25 > גמאל עבד אל נאצר מחולל הפיכה במצרים. מדיח את נגיב. 26 > מופיע וולטשפיגל, גירסה ביידיש של העולם הזה. > עורך מעריב, עזריאל קרליבך, קורא במאמר מערכת לנצל את התמוטטות המשטר בקהיר כדי "לקרוע את מדבר סיני ורצועת עזה מעל מצרים". > מעריב מדווח על היעלמותם של שישה תינוקות בני משפחות שעלו מתימן ש"הועברו ממחנות העולים לבתי חולים ולא הוחזרו עוד לידי הוריהם; המשטרה התייאשה, הסוכנות אינה יודעת".

+ שביתה בבית החרושת החדש לתמרוקים, אלפא. מועצת פועלי חיפה דורשת כי עובדים יתקבלו למפעל רק דרך לשכת העבודה, ומשכרם יופרשו דמי איגוד מקצועי גם אם אינם חברים בהסתדרות. > מופיעה מהדורה שנייה של הספר אויבי הנוער, מאת ד"ר מרדכי זיידמן, על מחלות מין, מניעתן וריפוין. > אתה מספר לי, מחזה של אפרים קישון, מוצג בתיאטרון המטאטא. > תוכנית פנטומימה של שייקה אופיר, בהשתתפות עמוס אריכא וזיוה בלכמן.

'פיגמליון', מחזה מאת ג'ורג' ברנרד שאו. כרזה להצגה בבימוי ג. פלוטקין, בתיאטרון הקאמרי.

מארס 7 > על רקע מדיניות הודית השואפת ליצירת גוש אסיאתי של מדינות בלתי מזדהות, דוחה ישראל הזמנת הודו להשתתף בוועידה כל־אסיתית של ראשי עיריות בכלכתה, שאליה הוזמן גם ראש עיריית ירושלים. 20 > ארבעה מתושבי כפר ערבה שבבקעת אל בטיף נעצרים, בעקבות שביתה של תלמידי בית הספר ביישוב, הדורשים לערוך בחירות בכפר ולבטל את אגרת החינוך. 11 > פארודיות של דן בן־אמוץ בגיליון פורים של משא על רצינותה של הכתיבה החדשה. קטע מסיפור שכתב בנעוריו, משמש את בן־אמוץ כפארודיה לכתיבתם של הסופרים הצעירים. "את הצלחתי בשדה הספרות אני חב אפוא, קודם כל, ובראש ובראשונה, למחבר אוצר המלים והניבים". 15 > הסורים יורים לעבר סירות משטרה ישראליות בכנרת. 17 > אחד־עשר ישראלים נרצחים במעלה העקרבים באוטובוס שעשה דרכו מאילת. בישראל מייחסים את הרצח למסתננים מירדן, מפלגות בשמאל ובימין יכנסו אספות פוליטיות ויקראו לתגובה (בגין: "גם אם הדבר יביא למלחמה כוללת"), אולם ועדה של האו"ם תטען כי ביצעו אותו כנראה בדווים מקומיים שנושלו משטחיהם. 23 > ישראל עוזבת את ועדת שביתת הנשק הישראלית־ירדנית, לאחר שיו"ר הוועדה נמנע מתמיכה בהצעה הישראלית לגנות את ירדן על הטבח במעלה העקרבים. 25 > דאג המרשלד מודיע כי לא יוסיף לטפל בכינוס ועידה ישראלית־ירדנית. 28 > פעולת תגמול ישראלית בכפר הירדני נחלין.

+ תושבים רבים עוזבים את צפת מחמת חוסר עבודה בעיר ובסביבה. > מרסל יאנקו מציג בטרקלין האמנות בחיפה; יוסל ברגנר מציג בתל־אביב. > שמעון פובזנר ואברהם יסקי זוכים בתחרות לעיצוב בניין הפקולטה למדעי הרוח בגבעת רם, בניין ראשון בקמפוס החדש של האוניברסיטה העברית בירושלים. > החלו צילומי הסרט העלילתי אבן על כל מיל, בבימויו של אריה להולה, על נהג הקונה משאית בפרוטותיו האחרונות, מאבד אותה ומוצא אותה שוב בצבא. אל הצוות הישראלי נוספה בתפקיד הנשי הראשי שחקנית צרפתייה, סופי לקלאר. > הבימה מעלה את ליל סופה של משה שמיר. > שבוע הספר והסופר העברי מתקיים בחיפה. הוצאות לאור מוכרות מספריהן בדוכנים, קוראים פוגשים סופרים

יהודים בבגדאד, תצלום משפחתי, שנות הארבעים. צלם לא ידוע.

שגרמה ממשלת עיראק ליהודים; מצד אחר, היא הפנתה את קהילת יהודי עיראק לתבוע פיצויים מממשלת עיראק. לוגיקה חשבונאית זו, שהופעלה כהיגיון מדינה, אִפשרה לממשלת ישראל להתנער באופן "לגיטימי" מאחריות לפיצויים של יהודי עיראק, כמו גם של הפליטים הערבים של 1948.[4]

הרכוש היהודי וההיגיון המדינתי

הפעילות הציונית בעיראק ו"פסיכוזת העלייה", שיצרה התנועה הציונית בקרב היהודים שישבו במדינה זו, החלו בתקופת מלחמת העולם השנייה. השליחים הציונים הראשונים הגיעו לעיראק ב־1942, כחיילים של הצבא הבריטי או כנציגים של חברת סולל בונה (מאיר 1993). ההתעניינות של התנועה הציונית ביהדות עיראק נבעה מכמה סיבות, שלא היו קשורות בהכרח להצלת הקהילה; הן היו קשורות יותר לפעילות להצלת יהודי מזרח אירופה (שם) ולרצון להגדיל את המאזן הדמוגרפי היהודי בישראל עקב השואה (שם; סבירסקי 1995). בעיראק לא המתינה לשליחים מישראל קהילה עם אוריינטציה ציונית פוליטית. למרות קיומו של גרעין ציוני אותנטי (שהיה מורכב ברובו מצעירים שגויסו על ידי שליחים מן הארץ, או הוכשרו על ידי פעילים מקומיים, לעתים קרובות תוך כדי עימות עם דור ההורים [מאיר 1993; צור 1997ב; צמחוני 1989]), ההגירה לישראל לא היתה אופציה אטרקטיבית בשביל רוב יהודי עיראק והם מעולם לא שותפו בהחלטה להביאם לישראל. יהודים צעירים רבים היו חברים בתנועה הקומוניסטית ובליגה האנטי ציונית וידעו להבחין בבירור בין יהדות לציונות. יהודי עיראק – המבוססים ברובם – הבינו את הנזק שהציונות המדינתית היתה עלולה לגרום למעמדם החברתי, הכלכלי והפוליטי. הגירה יהודית מעיראק והכסף שהוברח משם התנקזו בעיקר לאירופה ולצפון אמריקה, לא לפלשתינה. האופציה להישאר בעיראק הסתיימה בשל שתי סיבות לא בלתי תלויות: האחת היתה פעולתה של התנועה הציונית בעיראק והקמת מדינת ישראל, אשר הביאו את הערבים לזהות את היהודים עם הציונות. התנועה הציונית, בפעילותה האגרסיבית בעיראק, יצרה מציאות שהביאה בדיעבד להצדקת פעילותה זו. הסיבה השנייה היתה התגברות התנועה הלאומנית העיראקית, אשר עמדתה האנטי יהודית היתה קשורה, לפחות בחלקה, לפעילות התנועה הציונית בעיראק (Shiblak 1986). השפעת לאומנות זו הועצמה ב־1948, בעקבות הקמת מדינת ישראל. הציונות הוכרזה כפשע ביולי 1948. מצב זה

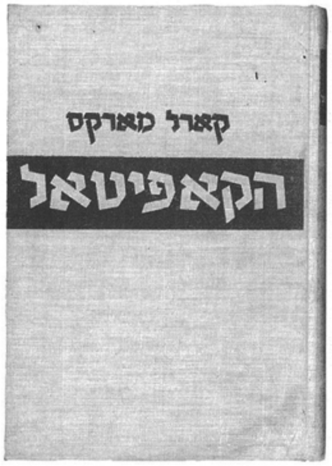

'הקאפיטאל' מאת קארל מארקס, תרגם ד"ר צבי ווייסלבסקי. ד"ר יצחק מן "השלים את הנוסח ערכו והתקינו על דעת בית ההוצאה". בצירוף קארל מארקס: מבוא למארקסיזם, מאת וו.א. לנין, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה

1954 באולמות בעיר ובמקומות העבודה. מופיעים: על נהרות מנהטן, מאת שלום אש; שירי מכות מצרים, מאת נתן אלתרמן.
< במסגרת פסטיבל מ. ג. מ. העולמי, מציגים בתי הקולנוע בארץ ממיטב סרטי החברה.

אפריל 7 < מתקבל חוק הגנת הדייר. 13 < הממשל האמריקני תובע מישראל לחדול מפעולות התגמול. 14 < המוסיקאי אבל ארליך קובל במשא על שמלמדים מוסיקה על פי עקרונות מערביים קלאסיים, ואין מטפחים שפת מוסיקה ישראלית שתצמח מתוך המוסיקה היהודית המזרחית המסורתית. 19 < המוסד לביקורת של מפא"י אוסר על ח"כ אליעזר ליבנה לעבור לגור בבית שבנה בירושלים, בטענה שהבית וריהוטו מפוארים מדי. קודם לכן ביקר ליבנה את המדיניות הכלכלית ההופכת את ישראל ל"מדינת חלוקה" הנשענת על סיוע חוץ. 20 < כינוס מושבי עולים מצפון אפריקה במושב ישרש. תנועת המושבים מצליחה למנוע השתתפות הנציגים מרוב המושבים שהוזמנו. נציגי שלושת המושבים שהגיעו דורשים ייצוג במשלחות לצפון אפריקה, ומוחים על "אות הקלון" שהודבק לעולי צפון אפריקה. 23 < עמוס אילון מתחיל לפרסם סדרת מאמרים בהארץ על "החוג הנוצץ של ישראל". חלק מהעשירים החדשים בארץ, מתקשים בדיבור עברי, "ריקנים" מבחינה תרבותית אבל כבר פיתחו קשרים עם המנהיגות הפוליטית. סדרת תחקירים דומה תתפרסם גם בעל המשמר. 29 < תערוכה ראשונה בכפר האמנים בעין הוד, שהוקם על חורבות הכפר הערבי עין חוד'.
+ מסע תעמולה של מק"י בכפרים הערביים בגליל נגד תשלום מסים למדינה. < ארגון שורת המתנדבים, העוסק במאבק בשחיתות ובסיוע התנדבותי לעולים במעברות, מתחיל לקבל תמיכה ממשלתית. שמועות שהארגון נקנה על ידי מפא"י. < חשבון חדש, מחזה מאת נתן שחם על ניצולי מחנות ההשמדה מועלה בקאמרי, וקוצר ביקורת חריפה. < מופיעים: באוזני האילן, מאת אוריאל אופק; שפתיים מלוחות, קובץ סיפורים מאת יוסף בר; כוכים ביפו, מאת שלמה קאלו, אחד הספרים הראשונים שנכתבו על ידי עולה חדש על חיי העולים החדשים. משא: "הספר מדגים את חולשותיהם של הספרים מסוגו. הוא לוקה בחוסר צלילות הראייה שמקורה בהיעדר המרחק הדרוש מן המאורעות", ומבטא "פרימיטיביות שיש בכל תגובה רגשית חזקה".

מאי 1 < סערה במערכת הפוליטית בעקבות דברים של עוזר שר החוץ האמריקני, הנרי ביירוד, שטען כי מדינות ערב חוששות שישראל תנסה לכבוש שטחים כדי ליישב עולים, וקרא לישראל לבטל את חוק השבות ולהשתלב במרחב. < כרוזים של תנועת הכוח השלישי הודבקו בערים הגדולות. פונים אל ציבור הפועלים בקריאה להשבת הפליטים שנגזלו מהם מולדתם ורכושם ו"הגזל הוא במשקיכם ובבתיכם". 5 < מרתה אהרן, סמל צה"ל עולה מרומניה, תומך בשיחה אקראית בירידה מהארץ, נעצר בעקבות הלשנה לצבא, מואשם בביזוי המדים ובהבעת עמדה פוליטית ונידון ל־18 חודשי מאסר. העתק פסק הדין נשלח למחנות צה"ל. הסמל יזוכה לאחר שני ערעורים. 6 < התפרעות בנצרת בליל חג העצמאות. שמונה צעירים התפרצו למלון הגליל, שבו נערכה המסיבה הרשמית של עובדי הממשל הצבאי והשוטרים בעיר. הפרשה הושתקה ופורסמה רק כעבור חודש. 8 < אורי אבנרי מזהיר בהעולם הזה מפני הכמיהה לכבוש שטחים מירדן. 9 < הקונגרס העולמי השני של היהדות הספרדית מתכנס, לראשונה בירושלים, וקורא להציל את יהדות ערב מטמיעה בארצותיהם ולהחיש את מיזוג העדות בישראל. עימות חריף בין נציגי ישראל לנציגי חו"ל בשאלת הייצוג הישראלי בהנהלת הפדרציה. ועד העדה הספרדית הוציא לקראת הקונגרס קובץ מאמרים, שבט ועם, על בעיות הציבור הספרדי במדינה, שבו נזהרים הכותבים מלהאשים במפורש את המדינה באפליה או בקיפוח הספרדים, אבל מדברים על "הגמוניה אשכנזית", ועל מחיקת תרומתם של הספרדים לגאולת הארץ. 10 < מופיע גיליון ראשון של לגבר, "השבועון המצויר למשפחה הישראלית". 28 < החייל אמנון זכרוני פותח בשביתת רעב בדרישה לשחררו מהצבא מטעמים פציפיסטיים. < עמוס אילון מספר בהארץ על תרבות "השבועונים הזולים" כמו העולם הזה, תבל, לאשה, חיי שעה, קולנוע, עולם הקולנוע, וולטשפיגל ומדווח על מורים הקובלים על נערים ונערות, שרודפים בלי בושה בכל יום חמישי אחרי הנייר הצבעוני המרשרש. 30 < פסטיבל בינלאומי למוסיקה מודרנית בחיפה, בהשתתפות חמישים נציגים מ־20

במטוס מעיראק לישראל, 1951. צלם לא ידוע.

אף הוחמר לאחר צירופה של מפלגת הימין הלאומנית, איסתיקלאל, לשלטונו של נורי סעיד.[5]

בישראל, באותה עת, הועלתה שאלת מצבם של יהודי עיראק בפני הממשלה בהזדמנויות שונות, בעיקר ביוזמת שר המשטרה, בכור שטרית, אולם היא לא עוררה עניין. באוקטובר 1949 התפרסמו בעיתונות הישרא־לית ידיעות, שהצביעו על הצעה עיראקית לבצע חילופי אוכלוסין. בן־גוריון ושרת התעלמו מאיתותים אלה וגיבשו מדיניות סרבנית, למרות האינטרס־לכאורה של ממשלת ישראל לקבץ את הפזורה העיראקית בארץ. הממשלה היתה מודעת ל"מחיר הכבד", שהיה נדרש ממנה לו התחייבה להסכמים קונקרטיים עם ממשלת עיראק: שיבת פליטי 1948 או פיצוים.

במארס 1950 חוקק בית הנבחרים העיראקי חוק ויתור על נתינות (de-naturalization law). חוק זה אִפשר, לכל המעוניין, לצאת את עיראק, תוך ויתור על נתינותו ואובדן זכות החזרה למדינה זו בעתיד. החוק הוגבל לשנה אחת ולא כלל הלאמה של הרכוש היהודי. באפריל 1950, לאחר חקיקת החוק לוויתור על הנתינות העיראקית, עשתה מדינת ישראל ניסיונות חד־צדדיים לחלץ את הרכוש היהודי בעיראק. עזרא דנין, יועץ למחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ ואיש הש"י, דיווח כי התבקש על ידי ראש הממשלה להחליף את רכושם של ערבים ישראלים – נוכחים ולא נפקדים, אשר "ירצו לעזוב" משום "שלא הסתגלו למדינה היהודית" – ברכוש יהודי עיראק. וכך כתב דנין לשר האוצר:

> נתבקשתי ע"י ה"ה י. פלמון וז. ליף בשם ראש הממשלה ושר החוץ לנסות לבדוק אם קיימת אפשרות להחליף רכוש של ערבים ישראלים **בלתי נפקדים** ברכוש יהודים בעיראק. הודגש שהבדיקה תיעשה לגבי עיראק ולא לגבי יתר מדינות ערב ושלא לנסות לשלב בנושא זה רכוש ערבים נפקדים (ההדגשה במקור).[6]

הצעת ראש הממשלה ושר החוץ היתה למעשה תוכנית לטרנספר מתוכנן של ערבים ישראלים נוכחים. זאב ליף, יועץ לענייני קרקע וגבולות במשרד ראש הממשלה, כבר החל לפעול למימוש ההצעה, אולם הניסיונות נכשלו.

במארס 1951 מלאה שנה למתן אפשרות היציאה מעיראק. עד אז נרשמו ליציאה כמאה וחמישה אלף יהודים, ורק כשלושים וחמישה אלף מהם כבר יצאו את עיראק. השאר המתינו ליציאתם, כשחוקית הם היו משוללי אזרחות כלשהי. ב־10 במארס הגיש נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק, הצעת חוק לבית הנבחרים ולסנאט, שעניינה היה הקפאת רכושם של היהודים משוללי הנתינות. כדי למנוע ביצוע עסקאות בפרק הזמן שבין חקיקת החוק להפעלתו, סגר משרד האוצר העיראקי את הבנקים לשלושה ימים והמשטרה החלה בפעולות למימוש החוק. חנויות יהודים

'כלכלת ישראל', מאת דוד הורוביץ, הוצאת מסדה, תל־אביב.

1954 מדינות, ביניהם הקטור וילה לובוס ודריוס מיו. איגוד הקומפוזיטורים מחרים את הפסטיבל מפני שלא שותף בארגונו.

+ תיאטרון דוכן, תיאטרון ניסיוני חדש בתל־אביב בהנהלת משה הלוי, מציג את אלה תולדות נוח, של אנדרה אוביי בבית ציוני אמריקה. בהמשך דרכו יציג התיאטרון את אם יש צדק, מאת יגאל מוסינזון, מחזה אקטואלי שנדחה על ידי תיאטראות אחרים בגלל הרמזים שהכיל לפרשת טוביאנסקי; ואת מלכת היופי, קומדיה מהוויי הארץ. > מופיע ברושים לבנים, ספר שירה ראשון של המשורר משה דור, איש חבורת לקראת.

יוני 2 > מופיע גיליון ראשון של השבועון למרחב של תנועת אחדות העבודה, המבשר את הפילוג במפ"ם. בין העורכים: יצחק טבנקין ויגאל אלון. מאמר של טבנקין קורא למדיניות חוץ תוקפנית: "ארץ־ישראל כולה חייבת להיות עברית... לא תיתכן מפלגה עברית ערבית". אנשי הרוב במפ"ם תובעים להפסיק את הוצאת השבועון, ומבטיחים להקצות מקום לעמדות המיעוט בעל המשמר. במקביל, מתקיימים דיונים בין סיעת השומר הצעיר לבין אחדות העבודה על אפשרות ההצטרפות לקואליציה של מפא"י. 3 > מופיע גיליון ראשון של Front Page, שבועון באנגלית מיסודו של העולם הזה בשיתוף עם משקיעים דרום אפריקנים. בקשתו של העולם הזה להקציב מטבע חוץ לכתבים זרים נדחית. 5 > ביקורת על מסורת הטיולים המפרכים של הגדנ"ע בהארץ בעקבות פטירתו של תלמיד תיכון בעת טיול גדנ"ע באזור הכרמל. 10 > דוד בן־גוריון מופיע לפני כשמונת אלפים תלמידי שביעיות ושמיניות באמפיתיאטרון הטבעי בשיח' מוניס, במסגרת ניסיון להקים "ברית נוער חלוצית כללית". קורא לנוער לבחור בין חיי שליחות או קרייריזם ותוקף את המורים ואת החינוך. כמה בתי ספר דתיים בירושלים לא נענו להזמנה למפגש. ברית הנוער לא קמה. 11 > נתונים על ריבוי הספרים הלועזיים בחנויות הספרים. בין רבי המכר: ביוגרפיה של פראנץ רוזנצוויג; ספר של מוריס קארצר, רב אמריקני הכותב על מהות היהדות במסגרת חברה לא יהודית; התלושים, ספר על ההגירה היהודית לאמריקה. > בעקבות שמועות על הצעת חוק לצמצם את העיתונות הלועזית, מבקשים סופרי היידיש בישראל שלא להשוות את היידיש ללשונות לועזיות. 13 > אספה ראשונה של מועצת עיריית נצרת, שנבחרה בבחירות הראשונות בעיר, בתחילת מאי, אולם לא התכנסה, מאחר שלא ניתן היה לגבש קואליציה בלי הקומוניסטים שזכו ב־38 אחוז מן הקולות. נאומים של אנשי מק"י, תופיק זיאד ופואד חורי, נגד הממשל הצבאי מופסקים על ידי יו"ר המועצה הזמני, שנועל את הישיבה ומסלק את הקהל באמצעות המשטרה. סמוך לישיבה הבאה יתפרעו בעיר כמאה מבני חמולת זועבי, המקורבת למפא"י, במטרה למנוע בחירת ראש עיר ממק"י. לראשות העיר יבחר אמין ג'רג'וריה מהסיעה היוונית־אורתודוקסית. 30 > חוק לעידוד הסרט הישראלי מחייב בתי קולנוע להקרין יומנים ישראליים וסרטים ישראליים, אם יופקו. מוקמת גם מועצת הסרט.

+ דרך הטבק, על פי ארסקין קולדוול, בתיאטרון האהל, בבימויו של מנחם גולן. מחזה על התרוששות איכרים זעירים בדרום ארה"ב בעקבות התיעוש. המועצה לביקורת סרטים ומחזות דרשה לראות את המחזה מוצג, לפני הצגתו לקהל הרחב, בגלל סצינות של "מיניות מתפרצת". חיים גמזו ישבח את ההצגה בהארץ למרות "חוסר הטעם בהפגנת בהמיותה של המשיכה המינית".

יולי 1 > חילופי אש כבדים בין הצבא הישראלי לירדני בירושלים. ישראל יורה אל עמדות הסורים, שמהן נורתה אש אל הכנרת. > אהרן כידן מבקר במבואות את שירתו של יצחק שלו, בעקבות פרסום קולות אנוש חמים, וטוען כי שיריו הזוכים להצלחה רבה הם סנטימנטליים ודביקים, "שירים לגימנזיסטיות". 15 > בתגובה לטענות על הגישה השלילית שלו, מודיע עמוס קינן בהעולם הזה את מי הוא שונא: אנשי מערכת הביטחון; אגודת הסופרים ואגודת הציירים ואת כל האגודות; את אלה שהיו בסדר ורוצים עכשיו להסתדר ועוד. "היו כמה אנשים שאהבתי אותם, אבל הם נהרגו. ובמותם ציוו לנו את החיים".

+ רשת ריגול ישראלית מבצעת פיגועים במוסדות בריטיים ואמריקניים במצרים ונחשפת מיד לאחר פעולותיה הראשונות. שניים מאנשיה יוצאו להורג והשאר יידונו לתקופות מאסר ממושכות. הממשלה מכחישה, והעיתונות

נסגרו ונחתמו, כלי רכב ורכוש הוחרמו, ונערכו חיפושים בבתי סוחרים וצורפים (גת 1989).

חקיקת החוק להלאמת הרכוש נפלה כפרי בשל לידי ממשלת ישראל. שרת דיווח בישיבת הממשלה על החוק והשלכותיו:

> מתעוררת השאלה מה יכולים אנו לעשות? פנייה לאנגליה ולאמריקה אפשרית כמובן... אני מניח שיסרבו... יתר על כן, הם יכולים לומר: אתם לקחתם הרכוש של הערבים שעזבו את ארץ־ישראל, מסרתם את הרכוש לידי אפוטרופוס, אותו הדבר עושים הם...[7]

בדיון זה דיווח שרת גם על עמדת יוצאי עיראק בישראל:

> יש בקרב העדה הבגדאדית התרגשות עצומה. נראה שאקבל היום משלחת מהם, הם ודאי יביאו עצה להחרים רכושם של כל הערבים שישנו בישראל ושניתן לאנשים אלה רכוש הערבים אשר בידי המדינה. אין אני צריך להסביר לכם, הרי אתם מבינים איזו בעיה מתעוררת על ידי כך...

לא שרת ולא ראש הממשלה החשיבו אופציה זו כריאלית. במקומה נולד היגיון חשבונאי:

> אפשרי עוד דבר: הכרזה מצדנו שכל זה יובא בחשבון בתשלום פיצויים, בהסדר סופי וכו'. נניח, אם לעת עתה לא הסתלקנו מהפרינציפ של תשלום פיצויים, אנו מכריזים שאת ערך הרכוש הזה ננכה.
>
> ב. שיטרית: היהודים העיראקים... מתכוננים לבוא למשרד החוץ, ושר החוץ יצטרך לקבלם, איני חושב שנוכל להסתפק במלים בעלמא, אין ספק שדרישתם לגבי רכוש הערבים בישראל יש לה יסוד. אין אנו יכולים לומר שזכינו מן ההפקר. מצבם הוא תוצאה מיצירת מדינת ישראל ועלינו לחשוב על דרך פיצוי, פיצוי מהרכוש הערבי. אחרת הם יכולים לטעון בצדק: אילולא מדינת ישראל, הרי ישבנו שם מאות שנים כאנשים חופשיים, עסקנו במסחר ובמלאכה, עשינו עושר ורכוש, ואם נאמר להם שאין לזה שום נגיעה – נגדיל את המדורה...

אליעזר קפלן הזהיר את בכור שטרית מפני ניסיון להציג את ממשלת ישראל כגורמת עוול ליהודי עיראק:

> לשר שטרית הייתי אומר שעליו להיזהר מלומר: בעצם יכלו יהודים אלה לשבת במנוחה בעיראק, אלא מדינת ישראל הכריחה אותם לעזוב את ארצם, כאילו הם רק קורבנות מדינת ישראל... אם לקבל את דברי השר שטרית, הרי... אפשר ללכת הלאה ולומר שמדינת ישראל חייבת פיצויים לכל אחד ואחד הבא לישראל, גם בפולניה לוקחים את הכסף מהיהודים העולים לישראל, לא רק בעיראק.

ב־19 במארס 1951 הביא שרת בפני הכנסת את תגובת ממשלת ישראל על החלטת הפרלמנט העיראקי להקפיא את רכושם של יהודי עיראק. בתגובה זו כבר כרך שרת, באופן רשמי וחד־משמעי, את שני החשבונות במשוואה אחת, כפי שאכן הציע בישיבת הממשלה:

> ממשלת ישראל... רואה בפרשה הזאת של גזל ברוח החוק את המשך משטר העושק הזדוני שהיה קיים בעיראק מאז ומעולם כלפי המיעוטים חסרי מגן וישע... על ידי הקפאת רכושם של רבבות יהודים עולים לישראל – נעדרי נתינות כיום ואזרחי ישראל מיד עם עלייתם – פתחה ממשלת עיראק חשבון בינה לבין מדינת ישראל. קיים כבר חשבון בינינו לבין העולם הערבי והוא חשבון הפיצויים המגיעים לערבים שיצאו את שטח ישראל ונטשו רכושם... המעשה שביצעה עכשיו ממלכת עיראק... מכריח אותנו להצמיד את שני החשבונות... שווי הרכוש היהודי שהוקפא בעיראק יובא על ידנו בחשבון לגבי הפיצויים שהתחייבנו לשלם לערבים שנטשו רכוש בישראל.[8]

החלטה זו הפכה את הונם של יהודי עיראק מהון פרטי ל"הון לאומי".[9] במסמך של משרד החוץ אל ועדת הפיוס נכתב, כי ממשלת ישראל התחייבה לתרום לפתרון בעיית הפליטים, אולם "היא לא תוכל לעמוד בהתחייבותה זו, אם בנוסף לשאר המחויבויות לקליטת עלייה, תמצא עצמה צריכה לדאוג לשיקום מאה אלף יהודים עיראקים".[10] בדיון שהתקיים בכנסת, בעקבות הודעתו של שרת, גינו נציגי כל הסיעות את צעדיה של ממשלת עיראק. אפילו תופיק טובי, נציג המפלגה הקומוניס־טית, כינה את הקפאת הרכוש "צעד ריאקציוני", "גזעני" ו"פשיסטי". חלק השוו את הקפאת הרכוש ל"שוד הנאצי". מאיר ארגוב ממפא"י הודיע שממשלת ישראל התכוונה אמנם להשתתף בפתרון בעיית הפליטים, "אך עכשיו, אחרי השוד ששדדו את יהודי עיראק, נהיה פטורים מחובה זו". אליהו אלישר מרשימת "הספרדים", ביקר את העובדה שהממשלה התעכבה בקצב הבאת היהודים. הוא התריע על שיטת ה"קווטה" (מכסות ההגירה) וגילה כי שר החוץ דחה את בקשתו ובקשת בכור שטרית לזרז את הבאת יהודי עיראק. ביקורת ישירה על האבסורד שבהיגיון ובשפה החשבונאיים נשמעה מן הימין.

הצהרתו של שרת, שכרכה את הלאמת הרכוש העיראקי עם הרכוש הפלסטיני וטמנה בחובה הבטחה לפיצוי יהודי עיראק על הלאמת רכושם, הושמעה הן באוזני יהודי עיראק והן באוזניים בינלאומיות. היא הושמעה באוזני יהודי עיראק משום שתקפו את הפעילים הציונים על אי־פעילותם למען הצלת הרכוש. ההודעה – שלהשלכותיה יפנה שרת עורף בעתיד – הרגיעה את יהודי עיראק, ואף יצרה בהם ציפיות רבות. הם היו בטוחים שממשלת ישראל תפצה אותם על הרכוש שהשאירו מאחוריהם. מברק ששלחו פעילים ציונים בעיראק למשרד החוץ הודיע:

> הודעת שרת בכנסת עשתה הד חיובי מאוד הן בקרב היהודים והן בקרב הערבים. היהודים האמינו שיש להם על מה לסמוך, הרגשת הדיכאון ששררה בקרבם הוקלה בהרבה... יהודים בעלי רכוש מוקפא פונים אלינו לשאול באם חייבים יהיו להציג מסמכים בארץ המוכיחים את בעלותם על הרכוש שהוקפא, אם כן איך יועברו מסמכים אלה.[11]

גם יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, קיבל מברק זהה[12] וציין ביומנו בסיפוק את העובדה שהודעת שרת הרגיעה את תחושות

1954 מקבלת את ההכחשה ומתייחסת לסיפור כאל "עלילה". ראשית פרשת העסק הביש. > סוף העולם, קומדיה של משה שמיר על יישוב עולים, מוצגת בתיאטרון האהל. > צייד המכשפות, מאת ארתור מילר בהבימה. > דליה (זהרה) יהושע, עולה חדשה ממצרים שהקימה בארץ להקת מחול מזרחית, מופיעה בערים, במעברות ובכפרים ערביים: יפו; כפר שלם; מעברת פתח תקוה; אבו גוש ועוד. > ועד השלום הישראלי מתחיל להפעיל בארץ את משאל השלום. אנשי הוועד עוברים מדלת לדלת ומבקשים אנשים להשיב על שלוש שאלות: א. האם אתה תובע את מניעת חימושה של גרמניה? ב. האם אתה בעד שלום יציב בין ישראל למדינות ערב בדרך של משא ומתן ישיר ללא מתווכים זרים וללא תנאים מוקדמים? ג. האם אתה בעד מדיניות שלום ועצמאות של מדינת ישראל, ונגד הצטרפותה לבריתות אזוריות תוקפניות? הנשאלים רשאים גם לכתוב את הערותיהם.

'לקראת לשירה ולסיפור', ביטאון חוג סופרים צעירים, גיליון 3, כסלו תשי"ד.

אוגוסט 14 > גורית קדמן מתחילה להעביר חוג ריקודי עם לנוער בבית ציוני אמריקה בתל־אביב. 15 > פילוג במפ"ם. סיעת אחדות העבודה, פועלי ציון, מקימה מפלגה חדשה.

+ דוד אבידן מפרסם ספר שירים ראשון, ברזים ערופי שפתיים, ובו שירים שהתפרסמו מעל במות שונות. פרסום השירים מעורר תגובות נזעמות מצד קוראים וכותבים: אברהם הוס יאשים במשא את אבידן ש"השירה בשבילו היא הביוב לנפש" ומזהיר את הקוראים "לבל ייפלו בפח חידושיו הלא מובנים והריקים מתוכן". > עוד מופיעים: שש כנפיים לאחד, מאת חנוך ברטוב; יומנו של נער, רשימות יומן ומכתבים של נער ישראלי, בצירוף מבוא מחקר מאת שמואל גולן; כפיפה מצרית, תרגום מבחר סיפורים קצרים מאת מחברים מצרים, בעריכת יצחק שמוש וברוך מורן. > בתיאטרון האהל מציגים את סוף העולם, מאת משה שמיר; ובתיאטרון המטאטא מציגים את חדר 920, להיט מברודווי בבימויו של מיכאל אלמז.

ספטמבר 1 > גיליון ראשון של השבועון מצפן, בהוצאת קבוצה של עיתונאים, ובבעלות חלקית של אחדות העבודה. לקראת יציאת העיתון, כתבו עורכיו לאישי ציבור, ביניהם משה שרת וטדי קולק, וביקשו ייעוץ "מה צריך להיות הקו המנחה בעריכתו של שבועון עממי בישראל?" 2 > בני חסות, סיפור מחיי היהודים במרוקו, מאת שלום כלפון, מתפרסם במשא. 21 > מתפרקת חבורת לקראת. 29 > ספינת המשא הישראלית "בת־גלים" נעצרת על ידי המצרים בתעלת סואץ.

+ בקאמרי מציגים את קזבלן, מאת יגאל מוסינזון. התיאטרון מפטר את השחקן העולה מעיראק, אריה אליאס, בגלל מבטאו הכבד. > חסיה לוי מעלה מופע מחול, תמונות בתערוכה וריקודים בנושאים תנ"כיים.

אוקטובר 19 > הסכם בין בריטניה למצרים על פינוי הכוחות הבריטיים מאזור תעלת סואץ. 20 > אספה פומבית בתל־אביב, קוראת לשלום עם הערבים "על יסוד ויתורים הדדיים". נואמים: מ. שטיין, נציג הכוח השלישי, א. בן־יצחק, נציג איחוד, וי. ארטוסקי, נציג ברית עבודה. 22 > קמה תנועת המחנכים, ארגון שבכוונתו להקים תאים של הורים, מורים, גננות וחניכי סמינריונים "למען הפצת רעיונות תנועת העבודה וערכי ההסתדרות בבית הספר". שר החינוך מכחיש שלמשרדו יש קשר לתנועה. 26 > שמעון אורנשטיין משוחרר ממאסרו בפראג.

+ שתי תערוכות צילום מועלות במוזיאון בצלאל, אחת תיירותית והשנייה אמנותית. בין המציגים: ורנר בראון וטינה אופנהיימר. > שבועון Asi Es מתחיל להופיע במקסיקו, מטעם העולם הזה.

נובמבר 8 > נתן זך מבקר במבואות את ספרו החדש של חיים גורי, שירי חותם. זך קובל על "חוסר משמעת שירית", זלזול ב"הגיונו הפנימי של השיר", משיכה ל"ספרותיות" יתרה וללשון נמלצת – הכל כמו אצל אלתרמן, אבל עוד פחות מוצדק. 11 > סמי פרנטה, "חלוץ מורי המחול הסלוני בארץ", זוכה לכתבה בהעולם הזה. 20 > בעקבות הפגנות שבת של חרדים בירושלים, קוראת מועצת הפועלים בעיר לחברי ההסתדרות ולתנועות הנוער להתגייס למערכה. מאות בני נוער

הקיפוח בקרב יהודי עיראק (רפאל 1981).[13] נעים סופר, יו"ר תנועת יהודי עיראק והמזרח בישראל, דרש מממשלת ישראל כי פיצוי עולי עיראק ייעשה מתוך הרכוש הערבי בישראל, שנמצא בידי האפוטרופוס הכללי, ויחל באופן מיידי.[14] משרד החוץ הבטיח במכתב תשובה סתמי, כי "דאגתה המתמדת של ממשלת ישראל נתונה לגורל רכושם של יהודי עיראק".[15] ואולם, במקביל, שלח משרד החוץ מזכר פנימי למנכ"ל משרד ראש הממשלה, שבו הוסבר כי הרכוש נרשם למטרת מיקוח בעניין הפלס־טיני בלבד. המזכר ציין שיש לשמור על עקרון הפיצויים הגלובליים, ולהימנע מתשלומים פרטיים שרבים מן הפליטים דורשים לעצמם. הכותב גרס, כי "לא נוכל אפוא לעשות את ההפך עם עולי עיראק בלי לפתוח את השערים לגל של תביעות פרטיות מרבבות פליטים ערבים, שהיו פעם בעלי רכוש כלשהו בארץ־ישראל". משרד החוץ הציע אפוא להחזיק את עולי עיראק כבני ערובה של ממשלת ישראל – הצעה שהתקבלה הלכה למעשה.[16]

הצהרתו של שרת בכנסת נועדה לא רק ליהודי עיראק אלא גם לאוזני המעצמות הגדולות. למרות שבעבר הביע התנגדות חריפה לאופ־ציה של טרנספר, הלאמת הרכוש היהודי בעיראק שימשה מבחינתו אופציית זהב להכנסת שלד הזכויות הפלסטיניות לארון סגור. למרות ששרת עצמו ידע ששווי הרכוש הפלסטיני שנגזל היה גדול לאין שיעור מן הערך המשוער של הרכוש היהודי בעיראק, הוא אִפשר למשרד החוץ "לשחרר" הערכות מוגזמות לגבי היחס שבין שני החשבונות. במברק אל צירות ישראל בפריס, מ־16.9.51, כתב ולטר איתן:

> שחרור הדדי של פקדונות מוקפאים צריך לכלול את עיראק... ערך הפקדונות המוקפאים הערביים בישראל נאמד בחמישה וחצי מיליון לירות, בשעה שערך הפקדונות המוקפאים היהודים בעיראק לפחות עשרים מיליון ואולי אף שלושים עד ארבעים מיליון.[17]

בתדריך של משה שרת למשלחת ישראל לדיוני ועדת הפיוס של האו"ם בפריס, בספטמבר 1951, הכריז שרת שגם אם תצהיר ישראל על פיצוי הפליטים – יהיה זה ויתור קטן:

> עלינו לזכור כי כבר זכינו בפרשה זו בשני רווחים כבירי ערך: ראשית, שטחי הקרקע הנרחבים שעברו לרשותנו במחי יד אחד, ושנית, פינוי שטח המדינה מהרוב העצום של תושביו הערבים. אי־פתרונה של בעיית הפליטים, אשר אי־תשלום מצדנו הוא אחד מגורמיו, מעיק מאוד על מעמדנו הבינלאומי ומחבל בנו באופנים שונים. פתרון הבעיה או לפחות מילוי התחייבותנו בנידון זה יביא לנו הקלה רבתי לאלתר ויעמיד תריס בפני הרבה פורענויות שהיו נשקפות לנו לעתיד לבוא בלעדיו. לפיכך עלינו לראות בצעד זה מצדנו ויתור רק למראית עין, כיוון שהתגמול בעדו כלול בו בעצמו.[18]

מיד כשהסתיימה העלייה מעיראק הפנתה ממשלת ישראל את עורפה ליהודי עיראק, אשר נתנו בה את אמונם. משרד החוץ התנגד להקמת משרד ממשלתי מיוחד לטיפול ברישום תביעות העולים מעיראק על בסיס רכושם שהוקפא. שרת טען כי דבריו בכנסת לא היו התחייבות לפיצוי יהודי עיראק. הוא הבהיר כי אמר ש"שווי הרכוש היהודי שהוחרם בעיראק יבוא בחשבון כשתבוא השעה לדון בפיצויים. שעה זו טרם באה, אין לדעת מתי תבוא והעניין כולו הוא בבחינת חזון למועד" (גת 1989, 137). באמצע שנות החמישים יעצו כמה אנשים, כמו דוד הורוביץ ומנהל מחלקת ההסברה של משרד החוץ, ד"ר יחיל, ש"לא להשתמש בטיעון הזה אפילו מבחינה תכסיסנית".[19]

רטרוספקטיבה

פתיחת חשבון הרכוש היא נקודה ייחודית – מעין צומת היסטורי – המכוננת משוואת "סכום אפס" בין יהודי ארצות ערב לבין ערביי ישראל. התיאוריה הפוליטית שהנחתה את ממשלת ישראל בכינון משוואה זו התבססה על מערכת של הנחות מוסריות, מדיניות וכלכליות, שגררה פרקטיקה מלאת סתירות של הלאמה ואִזרוּח. ממשלת ישראל "אִזרחה" את יהודי עיראק כקולקטיב. על בסיס אִזרוח זה "הלאימה" הממשלה את רכושם של כל יהודי עיראק כדי להשתמש בו – רטורית, סימבולית ומשפ־טית – כרכוש מדינה לכל דבר. תיקים המצויים בארכיון המדינה, שבהם רוכזו התכתבויות משרד החוץ בעניין רכוש יהודי עיראק, נושאים את הכותרת המסגירה – "הגנה על רכוש ישראל".[20]

עקב הלאמת הקולקטיב היהודי העיראקי, הממשלה אף העלתה טענות, קיזוזים ותביעות בשמו. בביטול זכויותיהם האינדיווידואליות נהפכו יהודי עיראק לבני ערובה – ולעלה תאנה – של ממשלת ישראל, בניסיונה להתנער מאחריותה לפיצוי הפליטים. במלחמת 1948 נגזל וננטש רכוש ערבי רב בתחומי ארץ־ישראל המנדטורית. ההערכות לגבי שוויו של הרכוש הפלסטיני, אשר מנוהל על ידי האפוטרופוס הכללי, אינן אחידות. מקורות ערביים העריכו כי היקפו כ־2.5 מיליארד דולר (יוחנן 1993). בישיבת ממשלה סודית, שהתקיימה בנובמבר 1951, גילה שרת לשרים שוועדת הפיוס של האו"ם העריכה את שווי הרכוש הנטוש של 600 אלף הפליטים הערבים בכמיליארד דולר.[21] במונחי 1997 נאמד סכום זה בכשישה מיליארד דולר (Zweig 1993; מלמן 1997). יצירת הזיקה בין פליטי 1948 לבין יהודי עיראק טשטשה את יכולת הביקורת על הפרקטי־קות הפוליטיות של ממשלת ישראל ביחס לפלסטינים, ובוודאי גם ביחס לאוכלוסיית יהודי עיראק.

יותר מכך, כדי ליצור את משוואת הקיזוז היה צורך לבטל את לאומיותם של הפלסטינים ולהגדירם כחלק מ"אומה ערבית מאוחדת", שעיראק וממשלות ערביות אחרות הן חלק ממנה – עמדה אשר הביאה את ישראל לאחת האשליות הגדולות בהיסטוריה הקצרה שלה ("אין עם פלסטיני"). משוואת הקיזוז הִבנתה באופן ציני את האינטרסים של יהודים וערבים כאינטרסים מנוגדים א־פריורית. כאשר מחפשים את השורשים לאנטגוניזם בין יהודים מארצות האיסלאם לבין הערבים – אנטגוניזם שמקורותיו חורגים מן הדיון הנוכחי – אין לפסוח על האופן שבו שימשה

1954 ומבוגרים מסיירים ברחובות. הסלמה במתיחות בעיר – שבוע לאחר מכן יפרצו מהומות ותגרות בין חרדים לחילונים ובין חרדים למשטרה. 15 < נטורי קרתא ייעצרו, בהם מנהיג העדה, הרב בלוי. 26 < תופיק זיאד מפרסם במעריב "תפילת פועל ערבי ישראלי": "אנא, תגאל אותנו ממבטי נציגי המושל הצבאי המביעים את הזעם ואת הנקמה ... תצילנו משופטים צבאיים שאינם מבינים חמלה ורחמים". 30 < עצרת ללא רשיון בנצרת נגד הממשל הצבאי בהשתתפות כמה מאות מפגינים. המשטרה מפזרת את המפגינים ועוצרת את חבר הכנסת אמיל חביבי שנאם בעצרת. למחרת תסיר הכנסת מסדר היום הצעה של מפ"ם ומק"י לדון בביטול הממשל הצבאי.

+ מאמר בסולם תומך בפינוי סואץ על ידי הבריטים. צעד זה יקל על החלטה "לעלות בשעת הכושר על ירושלים ושכם וחברון". < שמו הולך לפניו, מחזה של אפרים קישון מוצג בגרמניה תחת השם "הפרוטקציה הגדולה", לאחר שהופשטו ממנו מרבית תווי הזיהוי הישראליים. מופיעים: בדם מפציע שחר, רומן של אריה קוצר, איש לח"י לשעבר. שילוב בין קטעים פרוגרמטיים על המחתרת לסיפור אהבה אירוטי; נשים בצבא צרפת, אוטוביוגרפיה מאת טרסקה טורס, יהודייה צרפתייה ששירתה במהלך מלחמת העולם במפקדה הבריטית בלונדון – הוללות, אהבה ויאוש על רקע המלחמה. זהו אחד הספרים הראשונים של הוצאת צוהר, המשווקת ספרי כיס זולים בדוכני עיתונים. בהארץ גומז חיים גמזו את תיאטרון האהל בכלל ואת מתחת לגשר, מחזה מאת מכסוול אנדרסן, בבימויו של מנחם גולן, בפרט.

למרחב

'למרחב', גיליון 83, 3.12.54.

דצמבר 2 < העיתון Front Page נסגר לשבוע לאחר שפרסם מאמר על "תוכניתו של בן־גוריון לחזור לראשות הממשלה ולשנות את שיטת הממשל". 6 < למרחב, כתב־העת של אחדות העבודה מתחיל להופיע כיומון. 11 < בקהיר נפתח משפטם של אנשי הרשת הישראלית שביצעו פיגועים במוסדות בריטיים. כעבור עשרה ימים יתאבד בתאו אחד הנאשמים, מקס בנט. 12 < תקריות אלימות בין מפגינים למשטרה בהפגנה של מק"י בחיפה נגד חימוש גרמניה. 14 < מהומות בכפר מנדא שבעמק בית נטופה. חברת תה"ל החלה במדידות להקמת מאגר מים ענק שיציף את אדמות הכפר כחלק מפרויקט המוביל הארצי. התושבים מסרבים לפתוח במשא ומתן על פיצויים או על אדמות חלופיות, מסלקים שמאים שהגיעו להעריך את רכוש המשפחות, ומשליכים אבנים על כוח המשטרה שהגיע לסייע להם. המשטרה מטילה עוצר על הכפר ומבצעת מעצרים נרחבים. בגליל פושטות שמועות זוועה על הנעשה בכפר. < בדיון על מצב התעסוקה בכנסת מסבירה שרת העבודה גולדה מאיר כי יש הכרח להזיז חלק גדול של האוכלוסייה לצפון ולדרום. 16 < העולם הזה: ישראלים מבקשים להצטרף מחדש לחבר העמים הבריטי כדומיניון. 24 < פנחס לבון, שר הביטחון, טוען באספה סגורה כי "שלום עם מדינות ערב לא ישנה את מצבנו הביטחוני" אבל גם מתנגד למלחמה מונעת. הוא אינו מתנגד לפתוח במלחמה בשעת כושר שתזמן סיטואציה פוליטית בינלאומית מתאימה. אחר כך יכחיש את הדברים בכנסת. 28 < שטפונות ברחבי הארץ, מעברות ושכונות מוצפות. אשה ותינוקה נסחפים למוות בכפר סבא.

+ ז'וזפין בייקר, כוכבת שחורת עור של הפולי ברז'ר בשנות השלושים, מופיעה 40 פעם בזירהטרון ברמת־גן.

1955 ינואר 3 < ועדה של עיריית רמת־גן, שהוקמה לאחר רצח אכזרי של נער בעיר, מצאה כי הסרטים מהווים גירוי לא מבוטל המשפיע על דמיון הנערים ועל מוסריותם. ח"כ ס. יזהר מציג שאילתה בכנסת בנושא. 17 < מתקבל חוק הארכיונים: מסדיר "שמירה של כל חומר שיש בו עניין לחקר העבר, העם והמדינה, ופותח פתח לביעור חומר מסוים מבלי לאפשר העלמת חומר בלתי רצוי או אובדן חומר חשוב". 20 < סדרת מאמרים בהעולם הזה על הזנות: דו"ח של משרד הסעד שהוגש לאו"ם, כתבות שטח ומאמרים של מומחים. 25 < מתמנה שופט שלום ערבי ראשון, אליאס כתילי. 26 < תזמורת הג'ז של ליונל האמפטון מופיעה בזירהטרון ברמת־גן. הבימה מציגה את האופרה פורגי ובס, עם להקה שאורגנה על ידי משרד החוץ האמריקני. 31 < שמואל עזאר וד"ר משה מרזוק, שניים מחברי הרשת הישראלית שביצעה פיגועים במצרים, מוצאים להורג בקהיר. שני חברים נוספים ברשת נידונו למאסר עולם, וששת הנוספים נידונו לתקופות מאסר ממושכות.

התנועה הציונית, ואחריה ממשלת ישראל, כגורם מסכסך בין ערבים ליהודי ארצות ערב, כפי שמלמד המקרה של יהודי עיראק.

הצהרתו של שרת, כי עניין הרכוש היהודי יבוא בחשבון עתידי, הובאה פעמיים למבחן אמפירי: באמצע שנות החמישים ובמסגרת הסכמי השלום עם מצרים. ב־1955 הוקמה ועדה ציבורית לרישום תביעותיהם של עולי עיראק. הוועדה סיכמה את עבודתה בדו"ח מיום 17.12.56, שהועבר למשרד החוץ אולם לא טופל (גת 1989, 221). מסמכים ארכיוניים מעידים כי רישום זה לא נעשה לצורך הסדרת בעיית רכושם של יהודי עיראק – אלא כדי לסייע לממשלת ישראל, בעמידתה אל מול תביעות הפיצויים על הלאמת הרכוש הערבי בידי האפוטרופוס הכללי. עדות למעשה זה נמצאת במסמך הקמת הוועדה. פקידי המשרד, אשר ביקשו להסתיר את מעשה המניפולציה, כתבו:

> מציעים לא להכריז, לפחות בינתיים, כי רישום התביעות האישיות נעשה בכוונה לנכות את ערך הרכוש היהודי המוקפא בעיראק מתשלום הפיצויים לרכוש הערבי הנטוש.[22]

הפקידים אף הציעו שלא משרד ממשלתי יבצע את הרישום, וזאת כדי שממשלת ישראל לא תהיה אחראית כלפי יהודי עיראק. כמה חודשים לאחר מכן, ערב הקמת הוועדה באוקטובר 1955, קבע ראש הממשלה כי עולי עיראק שיציגו את תביעותיהם לא יישאלו על המטלטלין שעזבו בבתיהם, שכן "רישום כזה עלול לעמוד בסתירה למדיניות הפיצויים שלנו לפליטים הערבים, המצטמצמים לנכסי דלא ניידי בלבד". חבר הכנסת שלמה הלל, מראשי הפעילים הציונים בעיראק, היה שותף להחלטה זו.[23] זה היה אחד מן הרגעים הציניים יותר בטיפולה של ממשלת ישראל בקהילה העיראקית בישראל.

יהודה שנהב – החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

---

1 גנזך המדינה, ארכיון משרד החוץ (להלן חצ') 2563/61, ללא תאריך (מסמך מקורי: ג' /5/131).

2 הקביעה שיהודי עיראק הובאו לישראל מתוך כורח מתייחסת בעיקר לסדר הדברים בשנים 1950–1945. בשנים 1951–1950 התנאים השתנו. עיראק סגרה אז את גבולותיה בפני יציאה חוקית, ויהודים שביקשו לעשות זאת היו צריכים לוותר על נתינותם העיראקית.

3 למשל, חצ' 2563/61, 2.3.51.

4 יוחנן כהן טוען, כי "ישראל שחררה 10 מיליון דולר מחשבונות מוקפאים בבנקים הרשומים על שם הפליטים, והעבירה סכום זה לבעליהם שבארצות ערב" (כהן 1993, 548). לא ברור מן הטקסט מתי ניתן הכסף, מי היו הפלסטינים שפוצו ולאלו ארצות ערב הועברו הכספים. מדובר כנראה בפקדונות של ערבים שהוחזקו בבנק ברקליס, ואשר מתוכם שחררה ממשלת ישראל ב־1954 מיליון לירות שטרלינג בעקבות לחץ אנגלי (גנזך המדינה 1951, תרשומת ישיבות הממשלה השלישית, 4.11.51). שרת סיכם עם אשכול כי לא ישחררו יותר מסכום זה לפי שעה (שרת 1978, 331). מלמן מספר שהתמורה שקיבלה ישראל בעבור שחרור הפקדונות הפלסטיניים היתה גדולה פי 5. לאחר שישראל החזירה את הכספים, הסכימה בריטניה להשיב פקדונות של תושבים יהודים מתקופת המנדט, בשווי של 5 מיליון לירות שטרלינג. הפקדונות הוחזקו במשך השנים בחשבונות בנקים בלונדון (מלמן 1997).

5 בגלי המעצרים של אוקטובר 1949 ויוני 1951 נתפסו פעילים קומוניסטים וציונים כאחד.

6 חצ' 2387/4, 20.6.50.

7 גנזך המדינה, ל"ה/שי"א, 15.3.51.

8 דברי הכנסת, הכנסת הראשונה, VIII, עמ' 1359–1358.

9 מנכ"ל משרד החוץ, ולטר איתן, העיר במברק מ־29 במארס שהחלטת ממשלת עיראק כפתה על ישראל לקשור בין שני החשבונות: של הפלסטי־נים ושל יהודי עיראק. תזכיר ברוח זו נשלח למחרת מממשלת ישראל אל ממשלת ארה"ב . גנזך המדינה, חצ', תעודה 88, עמ' 181.

10 חצ' 2387/4, 25.3.51.

11 שם, תעודה 93, עמ' 191.

12 שם, 2387/4, 21.3.51.

13 זאת, למרות אזהרת ש. כהנא, פקיד במשרד החוץ, "כי רישום תביעות עשוי לעורר אשליות בלב העולים, והם עלולים לבוא בדרישה לממשלת ישראל כי תשלם להם מכספי הרכוש הערבי הנטוש" (חצ' 2387/4, 2.4.51).

14 שם, 1963/1, 18.7.51.

15 שם, 1961/1, 20.11.51.

16 שם, 1963/1, 16.10.51.

17 שם, תעודה 388, עמ' 648.

18 שם, תעודה 379, עמ' 635–632.

19 שם, 2563/7, 3.6.55.

20 שם, המחלקה למוסדות בינלאומיים 1963/1.

21 גנזך המדינה, תרשומת ישיבות הממשלה השלישית, כרך ב', 4.11.51, עמ' 34.

22 חצ' 2563/61, 30.5.51. ראו גם מסמך האפוטרופוס הכללי, שם, 2563/6, 9.7.52.

23 שם, 2563/7, 25.10.55.

"חיפה: שחיתות בע"מ", שער 'העולם הזה', 25.5.55.

1955 + מופיעים: הכתה החמישית מאת יונת ואלכסנדר סנד; מדן ועד אילת, פרקי מסע ונוף מאת אפרים תלמי; שרגא פייבוש יורד לנגב, מחזה מאת יצחק סלע בתיאטרון האהל, על בטלן מקצועי שיורד לנגב בעקבות לחציו של דוד עשיר מאמריקה.

פברואר 13 > משה שרת מודיע כי ישראל השיגה ארבע מהמגילות הגנוזות. מוקמת קרן היכל הספר. 16 > התיאטרון הקאמרי חונך אולם חדש ברחוב נחמני בתל־אביב. 17 > שר הביטחון, פנחס לבון, מתפטר. דוד בן־גוריון תופס את מקומו. הידיעות על ההתפטרות בעיתונים מופיעות עם כתמי צנזורה לבנים. המניעים להתפטרות אינם ברורים. 23 > משה ברק, צייר ישראלי, פותח בשביתת רעב במחאה על חוק הנישואין. המעשה מעורר פעילות למען חוק נישואין אזרחיים: עצומות תמיכה; הקמת ועד ציבורי וארגון חוזי נישואין אזרחיים. שביתת הרעב נפסקת לאחר שיו"ר הכנסת מבטיח להעלות את הנושא לדיון. > מופיע קול ענות, מאת יצחק שלו. > לאחר הכנות ממושכות רואה אור גיליון ראשון של ירחון אגודת הסופרים מאזניים.

מארס 1 > מהומות בעזה: ארבעים הרוגים וארבעים וחמישה פצועים מצרים ושמונה הרוגים ישראלים בפשיטה של צה"ל ברצועת עזה. בסוף החודש תגנה מועצת הביטחון את הפעולה. המתיחות בגבול הרצועה תגבר בחודשים הקרובים ותעסיק את הדיון הציבורי בארץ. "מקטרת בפה", מאמר סאטירי של אברהם פכט במבואות על מנהגי הסופרים בכסית: מקטרת, עניבה, כתיבה בבית הקפה וכו'. 8 > עדלאידע בתל־אביב. 12 > כנס ארצי של משוררים כותבי ערבית באולם ימק"א בנצרת. בין שישה־עשר המשוררים המשתתפים, שלושה יהודים עיראקים: זכאי בנימין, סלים שעשוע ושלום אל כתאב. מארגן הכנס: מישל חדאד מנצרת, עורך אל מג'תמע, ירחון ספרותי בערבית. חמש מאות צופים נוכחים בערב קריאת שירה בכנס. 31 > ההיסטוריון אלברט חוראני בראיון שהעניק לעמוס קינן: "הערבים רואים בישראל עובדה קיימת, ועליה להפיג את הפחד הערבי מפני השתלטות ישראלית" (העולם הזה).
+ גבעה 24 אינה עונה, סרט ישראלי עלילתי על מלחמת העצמאות. שלושה חיילים וחיילת, בלש בריטי לשעבר שהתאהב בנערה ישראלית מהמחתרת, תייר אמריקני שנטש את הקבוצה המאורגנת שלו, וצבר שלחם בנגב – נשלחים לתפוס גבעה בשעות האחרונות שלפני הפסקת האש. בדרך הם נזכרים במאורעות שהביאו אותם לחזית. על הגבעה הם נהרגים מאש הפגזה מצרית, אולם גופותיהם משמשות כראיה כי הגבעה שייכת לישראל. בתמורה לסיוע הצבא לצילום הסרט, צילמו המפיקים סרט הסברה צבאי קצר בשם רקע אדום, על התנכרות הציבור לחיילים הקרביים: חייל נפצע במארב בשעה שבני נוער רוקדים במועדון לילה בתל־אביב. בשחרורו מבית החולים הוא אינו מצליח למצוא טרמפ.

אפריל 3 > הפגזה מצרית על נחל עוז. שני חיילים נהרגים. הפגזה ראשונה מאז הסכם שביתת הנשק. > בעקבות פיזור עיריית ירושלים נתמנתה ועדה קרואה בעיר, בראשות ש. ב. ישעיהו. 10 > החלטות אנטי ישראליות בוועידת תנועת השלום של ארצות אסיה, שהתכנסה בניו־דלהי. 12 > אורי אבנרי מבקר את מדיניות פעולות התגמול בהעולם הזה. 17 > בוועידת מדינות אסיה ואפריקה בבאנדונג, שישראל לא הוזמנה להשתתף בה, נקראת ישראל לחזור לגבולות החלוקה. 19 > מתיישבים ראשונים מגיעים לעיירה אופקים בנגב. 27 > רובה העוזי מוצג לראשונה במצעד הצבאי לרגל יום העצמאות בתל־אביב.
+ מופיע רחוב המדרגות, מאת יהודית הנדל, והופך לרב־מכר. > פסטיבל ידידות יהודי־ערבי בתל־אביב, בהשתתפות כחמש מאות בני נוער וארגון מק"י. > הצלחה יחסית מפתיעה למק"י בבחירות להסתדרות המורים.

מאי 5 > העולם הזה מתחיל לפרסם סדרת כתבות ארוכה ותוקפנית, של ברוך נאדל, על אבא חושי ואנשיו בעיריית חיפה, "ממלכת חושיסטאן". האשמות בשחיתות, שלטון יחיד בעיר, ואף בבגידה בשלהי תקופת המנדט. פקחי עירייה